

Jarosław Tomaszewicz

Nowa populistyczna prawica jako źródło zagrożenia terrorystycznego w Europie

Ideologiczna motywacja dokonania aktu terrorystycznego jest dość często rozpoznawana przez badaczy zjawiska koncentrujących się na jego agonologicznych aspektach¹. Rolę ideologii trudno przecenić. Nie tylko bowiem motywuje ona terrorystów, skłaniając ich do czynu, lecz także ukierunkowuje ich działania na wybór celów i środków do osiągnięcia tych celów². Ideologia nie jest, oczywiście, jedyną determinantą terroryzmu. Zabijają nie idee, tylko ludzie. Czynniki ideologiczne musi więc być sprzężony z czynnikiem psychologicznym. Z jednej strony nie każdy wyznawca ekstremistycznej ideologii ma predyspozycje do stania się terrorystą, a z drugiej – każda ideologia może być pretekstem do użycia przemocy przez jednostkę psychopatyczną³. Można pokusić się o próbę skonstruowania modelu genezy terroryzmu.

problem społeczny => ruch polityczny => ekstremiści => akt terrorystyczny

Na powstanie ruchów politycznych postulujących takie czy inne rozwiązanie danej kwestii wpływa pojawienie się problemu społecznego; wewnątrz ruchu formują się grupy ekstremistyczne uznające dotychczasowe działania za niewystarczające. Niektórzy z ekstremistów sięgają po przemoc.

Problemem ostatnich dekad jest globalizacja, która skutkuje m.in. kryzysem sektorów gospodarki niewytrzymujących ogólnoświatowej konkurencji, kryzysem *welfare state* (państwa opiekuńczego), osłabieniem roli państwa narodowego, wreszcie nasileniem imigracji i wielokulturowością. Zwłaszcza ten ostatni element stał się siłą napędową nowej populistycznej prawicy (dalej: NPP), od kilku dekad zyskującej na znaczeniu w Europie Zachodniej.

Rozwój nowej populistycznej prawicy

Za prekursorów NPP można uznać *qualunquismo* (**Fronte dell'Uomo Qualunque**, 1946–1947, pofaszystowski ruch „szarego człowieka”) we Włoszech i *poujadisme* (**Union de défense des commerçants et artisans**, 1953–1958, prawicowo-populistyczny ruch rolników i drobnych przedsiębiorców) we Francji⁴. Ciągłość tego nurtu datuje się jednak od początku lat 70. XX w. W 1971 r. szwajcarska **Nationale Aktion**, wpisująca się w ten nurt, uzyskała sensacyjny wówczas wynik 7,5 proc. głosów. Ten sukces zawdzięczała gwałtownemu napływowi obcej siły roboczej, który zamożna Szwajcaria przeżyła wcześniej niż reszta Europy⁵. Dwa lata później prawicowe partie protestu pojawiły się w socjaldemokratycznej Skandynawii: w Danii była to **Fremskridtspartiet**⁶, a w Norwegii **Anders Langes Parti**⁷. Ugrupowania te prezentowały program, który można by nazwać libertariańskim, tj. postulującym deregulację rynku i radykalne ograniczenie podatków połączone z redukcją wydatków socjalnych⁸. Dzisiejszy prawicowy populizm powstał w wyniku połączenia się dwóch nurtów: ksenofobicznego i neoliberalnego.

Rozwiniętą formę NPP wypracował we Francji w latach 80. XX w. **Front national**, utworzony w 1972 r. jako konglomerat prawicowych populistów i neofaszystów⁹. Pod wodzą Jeana-Marie Le Pena wykorzystał reakcję przeciwko socjalistycznym rządom Françoise'a Mitteranda i w 1984 r. zyskał 11 proc. głosów w wyborach europejskich (dotąd była to partia marginalna)¹⁰. Zapoczątkowało to długi ciąg triumfów **Frontu**: w wyborach prezydenckich w 1988 r. Le Pen zdobył 14,39 proc. głosów, w wyborach regionalnych w 1992 r. jego partię poparło 13,9 proc. wyborców, a rok później w wyborach parlamentarnych – 12,41 proc.¹¹ Sukces **FN** stał się dla radykalnej prawicy niedościgłym wzorem do naśladowania¹². Co istotne, ugrupowania należące do tego nurtu działały niezależnie od tradycyjnej ultraprawicy, „nostalgicznego” neofaszystów reprezentowanego np. przez **Movimento Sociale Italiano** we Włoszech i **Parti des Forces Nouvelles** we Francji.

Do końca lat 80. XX w. NPP była geograficznie wyizolowana. Le Pen był przedstawiany jako swego rodzaju specyficzna „francuska choroba”. Rozszerzaniu się tego nurtu na inne kraje sprzyjał upadek komunizmu. Początek dali mu w Niemczech **Die Republikaner** Franza Schönhubera, którzy w wyborach europejskich w 1989 r. uzyskali 7,1 proc. głosów¹³. Zjednoczenie Niemiec w październiku 1990 r. zbiegło się w czasie z falą ksenofobicznej przemocy, zwłaszcza w landach wschodnich. Z kolei poparcie dla austriackiej **Freiheitliche Partei Österreichs** wzrosło do 16,6 proc. (1990 r.), w samym tylko Wiedniu do 22,9 proc. (1991 r.)¹⁴.

Sukcesy przyniósł prawicowym populistom rok 1991: w Szwajcarii partia **Schweizer Auto-Partei** uzyskiwała 8,5 proc. głosów (w kantonie Tessin lokalna **Legha dei Ticinesi** – 23,5 proc.¹⁵), w Szwecji **Ny Demokrati** – 6,7 proc.¹⁶, w Belgii **Vlaams Blok** – 6,6 proc.¹⁷ Nawet w Luksemburgu próbował zaistnieć prawicowy **Luxemburger Nationalbewegung**¹⁸.

We Włoszech pojawiła się na prawicy nowa formacja – regionalistyczna **Legha Nord**, która w wyborach w 1992 r. okazała się być czwartą siłą z 8,7 proc. poparciem, a w Wenecji w 1994 r. uzyskała 44,6 proc. głosów¹⁹. „Rewolucja czystych rąk” pozwoliła **Movimento Sociale Italiano** pod wodzą Gianfranca Finiego przedrzeć się do pierwszej ligi, co udowodniły wybory komunalne w 1993 r.: kandydujący na burmistrza Rzymu Fini zyskał 46,9 proc. głosów, Alessandra Mussolini w Neapolu 44,4 proc., a kandydat MSI w Trieście – 47,0 proc.²⁰ W następnym roku w wyborach do parlamentu postfaszysci zdobyli 13,4 proc. głosów, a dwa lata później poprawili wynik o 1,3 punktu²¹. Fini wykorzystał zwycięstwo do przekształcenia **MSI** w 1994 r. w partię **Alleanza Nazionale**, która wraz z wyborcami chadecji przejęła też jej konserwatywną ideologię (co spotkało się z oporem ortodoksyjnych neofaszystów wyodrębnionych w **Movimento Sociale Fiamma Tricolore**)²². Największe wpływy uzyskał jednak neoliberalny populizm („telepopulizm”) Silvia Berlusconi. Wykreowana przez niego **Forza Italia** zyskała w 1994 r. 21,1 proc. głosów w wyborach krajowych, a 30,6 proc. w europejskich²³.

Mniej lub bardziej spektakularne i mniej lub bardziej trwałe sukcesy odnosiła też pozasystemowa prawica w innych państwach. Nawet w wyjątkowo liberalnej Holandii prawicowi **Centrumdemokraten** zdobyli w 1994 r. 2,5 proc. głosów²⁴. Trzeba jednak pamiętać, że część potencjalnego elektoratu holenderskiej ultraprawicy przyciągał Frits Bolkestein – populistyczny polityk z liberalnej **Volkspartij voor Vrijheid en Democratie**. W Belgii w wyborach do europarlamentu w 1994 r. **VB** (Filip Dewinter) uzyskał 7,8 proc. głosów²⁵, a frankofoński **Front national** 2,9 proc.²⁶ W tych samych wyborach w Grecji **Politiki Anixi** Antonisa Samarasa otrzymała 8,7 proc. głosów²⁷. W Norwegii w 1997 r. **Fremskrittspartiet** (kontynuatorka Partii Andersa Lango) Carla I. Hagena

zdobyła 15,3 proc. głosów, co uczyniło ją trzecią partią w kraju²⁸. W Szwajcarii doszło do przegrupowania: w wyborach 1997 r. **Schweizerische Freiheits-Partei** (następczyni **Schweizer Auto-Partei**) straciła głosy na rzecz **Schweizer Demokraten** (dawna **NA**), a zwłaszcza **Schweizer Volkspartei**, która powiększyła swoją reprezentację z 36 do 47 mandatów²⁹. We Francji w tym samym roku **FN** uzyskała 14,94 proc. głosów, a w wyborach regionalnych rok później 15,27 proc.³⁰ Niebawem jednak we Francji doszło do rozłamu – Bruno Megret utworzył nowe ugrupowanie – **Mouvement Nationaliste Republicain** – ale obie formacje łącznie nie były w stanie powtórzyć dotychczasowych wyników (w 1999 r. **FN** zdobył 5,69 proc. głosów, a **MNR** 3,28 proc.)³¹.

W niektórych krajach pozasystemowa prawica pozostawała na marginesie sceny politycznej. W Hiszpanii przyczyną tego była stosunkowo świeża pamięć frankistowskiej dyktatury, która uniemożliwiała skopiowanie i zaimplementowanie wzoru zza Pirenejów przez takie ugrupowania, jak **Democracia Nacional**³². W Wielkiej Brytanii skutecznie blokowała prawicowych radykałów i populistów ordynacja wyborcza. Sukces **British National Party**, która w 1993 r. wprowadziła Dereka Beackona do rady dzielnicowej w londyńskim East End, okazał się tylko jednorazowym fajerwerkiem³³. Nie potrafiły się też przebić do mainstreamu bardziej umiarkowane ugrupowania eurosceptyczne, takie jak **Referendum Party** i **United Kingdom Independence Party** (choć ta druga w eurowyborach w 1999 r. uzyskała 7,0 proc. głosów)³⁴.

W połowie lat 90. XX w. poparcie dla radykalnej prawicy w Niemczech osłabło. **Republikanie** nie powtórzyli już sukcesu z 1989 r. W kolejnych wyborach do Parlamentu Europejskiego uzyskiwali coraz gorsze wyniki: w 1994 r. – 3,9 proc., a w 1999 r. – 1,7 proc.³⁵ Zahamowaniu uległa także ich ofensywa w landach: o ile w pierwszych latach dekady liczba republikańskich wyborców rosła, to w 1994 r. ta fala się załamała (tylko w Badenii-Wirtembergii udało się utrzymać jeszcze w 1996 r. poparcie na poziomie 9,1 proc. – zob. tabela 1)³⁶. Znalazło to także swoje odbicie w wynikach wyborów komunalnych: w 1996 r. poparcie dla **Die Republikaner** w Bawarii spadło z 5,1 do 2,1 proc.; w 1997 r. w Hesji z 8,3 do 6,6 proc., a w Hamburgu z 4,8 do 1,8 proc.³⁷ Spadkowego trendu nie odwróciła zmiana lidera na bardziej umiarkowanego Rolfa Schlierera (17–18 grudnia 1994 r.)³⁸. Z prawa Republikanom sporadycznie zagrażała **Deutsche Volksunion** Gerharda Freya: w 1991 r. w Bremie zdobyła ona 6,2 proc. głosów, w 1992 r. w Szlezwiku-Holsztynie 6,3 proc., w 1997 r. w Hamburgu 4,9 proc., w 1998 r. w Saksonii-Anhalt aż 12,9 proc., a w 1999 r. w Brandenburgii 5,3 proc.³⁹ W innych miejscach **Unia** ponosiła jednak porażki (np. w Hesji w 1993 r. zdobyła tylko 0,2 proc. głosów, a w wyborach do Bundestagu w 1998 r. – 1,2 proc.), a sukcesy okazywały się być nietrwałe⁴⁰. Wyniki ekstremistycznej **Nationaldemokratische Partei Deutschlands** były jeszcze słabsze⁴¹. Kompletnym fiaskiem okazał się projekt **Deutsche Liga für Volk und Heimat**, mający na celu zjednoczenie całej radykalnej prawicy. W wyborach do landtagu Badenii-Wirtembergii w 1992 r. Liga uzyskała 0,5 proc. głosów⁴². Co jakiś czas niepokój budziło powstanie kolejnej efemerycznej partii protestu typu **Bund Freier Bürger** (narodowo-liberalny odłam FDP pod wodzą Manfreda Brunnera)⁴³ czy **STATT-Partei** (5,6 proc. głosów w wyborach w Hamburgu w 1993 r.)⁴⁴, ale niebezpieczeństwo pozwalała dławić w zarodku czujność mediów⁴⁵.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *So wählte Hessen*, „DESG-Inform” 1991, nr 2; *So wählte Rheinland-Pfalz*, „DESG-Inform” 1991, nr 5; *So wählte Hamburg*, „DESG-Inform” 1991, nr 6; *So wählte Bremen*, „DESG-Inform” 1991, nr 10; *Wahlen vom 5. April: „Rechte” in beiden Ländern drittstärke Partei*, „DESG-Inform” 1992, nr 4; *Hessen vorn: Republikaner Wahlsieger*, „DESG-Inform” 1993, nr 4; *Zur Hamburg-Wahl*, „DESG-Inform” 1993, nr 10; *So wählte Niedersachsen*, „DESG-Inform” 1994, nr 4; *Landtagswahlen im September*, „DESG-Inform” 1994, nr 10; *Zu den Wahlen vom 16. Oktober*, „DESG-Inform” 1994, nr 11; *So wählte Hessen*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3; *So wählte Nordrhein-Westfalen*, „DESG-Inform” 1995, nr 5/6; *So wählte Bremen*, „DESG-Inform” 1995, nr 5/6; *So wählte Berlin*, „DESG-Inform” 1995, nr 10/11; *So wählte Hamburg*, „DESG-Inform” 1997, nr 9; *So wählte Niedersachsen*, „DESG-Inform” 1998, nr 2/3; *Sachsen-Anhalt: Zugelassene Parteien*, „DESG-Inform” 1998, nr 4/5; *Ergebnis der Landtagswahl in Bayern*, „DESG-Inform” 1998, nr 7/8; *Endergebnis der Landtagswahl in Hessen*, „DESG-Inform” 1999, nr 1; *So wählte das Saarland*, „DESG-Inform” 1999, nr 7/8; *So wählte Berlin*, „DESG-Inform” 1999, nr 9; *So wählte Thüringen*, „DESG-Inform” 1999, nr 9; *So wählte der Freistaat Sachsen*, „DESG-Inform” 1999, nr 9; *So wählte Nordrhein-Westfalen*, „DESG-Inform” 2000, nr 5/6; *So wählte Baden-Württemberg*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5; *So wählte Rheinland-Pfalz*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5; *REP-Kandidatur in Hamburg*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5; *0,83 % für Christian Käs [REP]*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5.

Nowy impuls zyskała pozasystemowa prawica wraz ze zwycięstwem wyborczym (26,9 proc.) **Freiheitliche Partei Österreichs** w październiku 1999 r. (w Karyntii **FPÖ** uzyskała 42,09 proc. głosów!)⁴⁶. Jörg Haider w odróżnieniu od Finiego nie miał zamiaru złagodzić swego eurosceptycznego i antyimigracyjnego stanowiska, co zaowocowało międzynarodowym bojkotem Austrii i osłabieniem wolnościowców (np. w Wiedniu w 2001 r. nastąpił spadek ich poparcia z 27,6 proc. do 20,16 proc.)⁴⁷. Ale tama pękła – za Austriakami poszli inni. W tym samym, 1999 roku w Szwajcarii wybory wygrała **SVP** Christoph Blochera (22,6 proc. głosów)⁴⁸, a w Finlandii swój pierwszy mandat zdobyła **Perussuomalaiset**⁴⁹. W 2001 r. antyunijna **Dansk Folkeparti**, która pod wodzą Pia Kjaersgaarda wylała się z **Partii Postępu**, zdobyła 12,0 proc. głosów. Od jej poparcia zależał byt rządu⁵⁰. Równocześnie **Partei Rechtsstaatlicher Offensive** sędziego Ronalda Schilla uzyskała 25 mandatów w senacie Hamburga, stając się trzecią partią w tym mieście⁵¹. W kwietniu 2002 r. Francja i Europa przeżyły szok, gdy Jean-Marie Le Pen przeszedł do II tury wyborów prezydenckich z wynikiem 17,8 proc. głosów⁵². W maju tego roku **Lijst Pim Fortuyn**, choć bez swego zamordowanego założyciela, zdobywszy 17,0 proc. głosów, zajęła drugie miejsce w holenderskim parlamencie⁵³. Dwa ostatnie zwycięstwa wydają się być uwarunkowane w dużej mierze wzrostem islamofobii w związku z atakiem Al-Kaidy na World Trade Center. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 r. pierwsze sukcesy zanotowała grecka **Laikós Orthódoxos Synagarmós**⁵⁴.

Najnowsza faza ekspansji prawicowego populizmu rozpoczęła się wraz z kryzysem ekonomicznym w 2008 r. Wzrost bezrobocia, a co za tym idzie – także obciążenia systemu socjalnego – zaostrzył konkurencję na rynku pracy między autochtonami i imigrantami (choć niekiedy autochtonami okazywali się „zasiedziali” potomkowie przybyszów z innych kontynentów, a imigrantami Europejczycy z „nowej Unii”). Wpływ tej sytuacji na wyniki wyborcze NPP przedstawiają tabele 2 i 3.

Tabela 2. Wyniki wyborcze partii prawicowo-radykalnych i prawicowo-populistycznych w Unii Europejskiej w latach 2007–2010.

Kraj	Rok	Partia	Wynik procentowy	Zmiana
Dania	2007	Dansk Folkeparti	13,9	+0,7
Szwajcaria	2007	Schweizerische Volkspartei	28,9	+2,2
		Schweizer Demokraten	0,5	-0,5
		Lega dei Ticinesi	0,6	+0,2
Finlandia	2007	Perussuomalaiset	4,1	+2,5
Austria	2008	Freiheitliche Partei Österreichs	17,54	+6,50
		BZÖ – Liste Jörg Haider	10,70	+6,5
Włochy	2008	La Destra-Fiamma Tricolore	2,43	+1,82
		Lega Nord	8,3	+3,72
Hiszpania	2008	Falange Española de las JONS	0,06	+0,01
		Democracia Nacional	0,05	-0,01
Słowenia	2008	Slovenska nacionalna stranka	5,40	-0,87
		Lipa	1,81	
		Stranka slovenskega naroda	0,25	
Rumunia	2008	Partidul România Mare	3,15	-10,45
Norwegia	2009	Fremskrittspartiet	22,9	+0,8
Portugalia	2009	Partido Nacional Renovador	0,20	±0
Grecja	2009	Laikós Orthódoxos Synagermós	5,63	+1,83
		Hrisi Avgi	0,29	
Niemcy	2009	Nationaldemokratische Partei Deutschlands	1,5*	-0,1
		Die Republikaner	0,4	-0,1
Belgia	2010	Vlaams Belang	7,76	-4,23
Wielka Brytania	2010	UK Independence Party	3,1	+0,9
		British National Party	1,9	+1,2
Francja	2010**	Front national	11,42	-3,28
Węgry	2010	Jobbik Magyarorszáért Mozgalom	16,67	+14,47***
Holandia	2010	Partij voor de Vrijheid	15,5	9,6
Szwecja	2010	Sverigedemokraterna	5,70	+2,77
		Nationaldemokraterna	0,02	-0,04

Słowacja	2010	Slovenská národná strana	5,07	-5,98
		Ľudová strana-Hnutie za demokratické Slovensko	4,32	-4,5
		Ľudová strana	1,33	

Uwagi: *głosowanie na listy partyjne; **regionalne; *** w porównaniu z wynikiem MIÉP-Jobbik a Harmadik Út pártszövetség.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie European Election Database [online], <http://www.nsd.uib.no>.

Tabela 3. Wyniki partii prawicowo-radykalnych i prawicowo-populistycznych w wyborach do Parlamentu Europejskiego.

Kraj	Partia	Rok 2004	Rok 2009
Austria	FPÖ	1	2
Belgia	VB	3	2
	LDD		1
Bułgaria	Ataka	3*	2
Dania	DF	1	2
Finlandia	PS		1
Francja	MPF	3	1**
	FN	7	3
Grecja	LAOS	1	2
Włochy	LN	4	9
	AS	1	
	MSFT	1	
Łotwa	LNKK	4	1
Holandia	CU-SGP	2	2
	PVV		4
Polska	LPR	10	
	SRP	7	
Słowacja	HZDS	3	1
	SNS		1
Wielka Brytania	UKIP	12	13
	BNP		1
	DUP	1	1
Rumunia	PRM		3

Uwagi: *2007; **Libertas.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie European Election Database [online], <http://www.nsd.uib.no>.

Ideologia nowej populistycznej prawicy

NPP jest nieraz przedstawiana jako recydywa faszyzmu. Tymczasem Bartłomiej Michalak twierdzi, że *Powstałe w latach 70. i 80. minionego wieku partie nigdy nie miały jakichkolwiek związków z faszyzmem ani w warstwie ideologicznej, ani tym bardziej personalnej*⁵⁵. Biorąc pod uwagę genezę Frontu Narodowego we Francji czy Sojuszu Narodowego we Włoszech, jest to poważne uproszczenie⁵⁶. Niemniej jednak nie można a priori odrzucać antyfaszystowskich deklaracji przywódców NPP. Symboliczną postacią może tu być Hans Hirzel – jeden z aktywistów antyhitlerowskiej grupy oporu „Biała Róża”, który później związał się z **Republikanami**⁵⁷.

W przypadku NPP mamy do czynienia ze zjawiskiem bardzo złożonym. Spektrum ideologiczne tego nurtu obejmuje chrześcijańskich konserwatystów (wertkonservativ), narodowych liberałów, „nonkonformistycznych demokratów”, a nawet konserwatywnych ekologów i narodowych pacyfistów⁵⁸. Wymienione tu ugrupowania bardzo różnią się między sobą: Haider dla Le Pena to oportunistą, Fortuyn zaś gwałtownie odżegnywał się od nich obu. Neopopuliści nie są faszystami, trzeciopozycjonistami (tj. zwolennikami „narodowo-rewolucyjnej” ideologii tzw. Trzeciej Pozycji, odcinającymi się zarówno od lewicy, jak i od prawicy) ani reakcjonistami (typu legitymistów czy integrystów religijnych), choć niewątpliwie na obrzeżach neopopulizmu tego typu tendencje występują.

Ideologię NPP można określić jako neopopulizm. Ugrupowania tego nurtu trudno zaklasyfikować ideologicznie, gdyż nie są lewicowe, ale często odżegnują się też od prawicy. Neopopulizm cechuje obojętność na kwestie doktrynalne, posunięta niekiedy (jak w przypadku **LPF** czy **LAOS**) do ostentacyjnego eklektyzmu⁵⁹. Dlatego istotniejsza wydaje się analiza zaplecza społecznego tych ugrupowań, gdyż to właśnie interesy i resentymy wyborców faktycznie generują ideologię ruchów populistycznych.

Baza społeczna NPP to klasa średnia i niższa: drobni przedsiębiorcy, rolnicy, urzędnicy i robotnicy⁶⁰. Charakterystyczna pod tym względem jest transformacja elektoratu **FN**, który w latach 80. XX. w. był partią drobnych przedsiębiorców i wolnych zawodów, a w następnej dekadzie sięgnął po głosy klasy robotniczej: w 1993 r. zdobył 18 proc. głosów robotników, w 1994 r. 21 proc., a w 1995 – 30 proc.⁶¹

„Proletaryzacja elektoratu” jest najbardziej widoczna w przypadku flamandzkiej radykalnej prawicy⁶². Fenomen poparcia tych liberalnych ekonomicznie partii przez proletariat może dziwić. Dla współczesnych mieszczańskich robotników ważniejsza jest jednak sytuacja w miejscu zamieszkania niż w pracy. Zauważmy przy tym, że choć niektóre z tych ugrupowań (jak **SVP** czy **Perussuomalaiset**) mają korzenie agrarne, to jednak (np. we Francji) poparcie dla neopopulistów na wsi jest stosunkowo słabe⁶³.

Drugą istotną determinantą jest wiek. Wbrew potocznej opinii NPP nie opiera się na ludziach starszych, z nostalgią wspominających czasy swej młodości (choć np. **PRO Schilla** została zasilona przez partię emerytów – **Graue Panther**). Jest to ruch młody: w 1997 r. wyborcy do 34 roku życia stanowili 35 proc. elektoratu **FN**. Podobnie wyglądało to w przypadku ugrupowań pokrewnych⁶⁴. Wiąże się z tym kolejna zaskakująca cecha ugrupowań populistycznych: reprezentują one środowiska zdechrystianizowane, laickie⁶⁵.

I ostatni wyróżnik – płeć. Wyborcy NPP to w wyraźnej większości mężczyźni, co też odróżnia to ugrupowanie od tradycyjnej prawicy⁶⁶.

Momentem mobilizującym elektorat NPP jest reakcja na modernizację w różnych jej aspektach⁶⁷. Globalizacja wymusza restrukturyzację gospodarki i uderza zarówno

w drobnych oraz średnich przedsiębiorców, jak i w pracowników najemnych. W sferze politycznej mamy do czynienia z kryzysem zasady suwerenności, co z jednej strony wyraża się w demontażu państwa narodowego (tracącego prerogatywy na rzecz organizacji ponadnarodowych), a z drugiej w fasadowości życia publicznego (rośnie rola technokratów kosztem instytucji przedstawicielskich).

Duży wpływ na neopopulizm mają także przemiany kulturowe⁶⁸. Najczęściej mówi się w tym kontekście o napływie imigrantów i związanej z tym wielokulturowości⁶⁹. Nie wyczerpuje to jednak złożoności problemu, gdyż sprzeciw części społeczeństwa wywołują również działania ekologów, feministek i ruchu LGBT (Lesbian, Gay, Bisexual, Transseksual – tj. ruchu mniejszości seksualnych). Jak zauważyła Joanna Jankiewicz, istotną rolę odgrywa tu sprzeciw wobec postmaterialistycznych wartości tzw. „Nowej Polityki” głoszonej przez partię lewicowo-libertarnej⁷⁰. W elektoracie niemieckich **Republikanów** znaczącą część stanowili młodzi mężczyźni obawiający się usamodzielnienia się kobiet i „feministycznych porządków” w domu⁷¹. W Szwajcarii potencjał konserwatywnego protestu skanalizowała **Partia Samochodowa**, głosząca hasło „Swobodna jazda dla wolnych obywateli” – przeciwko ekologicznym postulatom ograniczenia motoryzacji⁷². Wreszcie – *last but not least* – lejtymotywnym populistycznych programów jest obrona obywateli przed przestępcami⁷³.

Spróbujmy wypunktować cechy konstytuujące model NPP. Wszystkie ugrupowania zaliczane do nurtu nowej populistycznej prawicy są po pierwsze antysystemowe, tzn. występują przeciwko establishmentowi, a po drugie populistyczne, tj. odwołują się do „zwykłych ludzi”. Łączy je niechęć do elit politycznych, intelektualnych i gospodarczych, które mają wyzyskiwać i okłamywać społeczeństwo we własnym, partykularnym, interesie⁷⁴. Taką postawę można określić jako antyelityzm, ale nie jako antyelitaryzm: sprzeciw jest deklarowany wobec konkretnych elit, a nie wobec samej zasady nierówności⁷⁵. Dużą popularnością w środowisku ugrupowań NPP cieszą się różne teorie spiskowe, personalizujące odpowiedzialność za kryzys. Neopopuliści głoszą specyficzny rodzaj egalitaryzmu – czasem wręcz anarchiczny w swej nieufności do rządu, co pozostaje w sprzeczności z głoszonymi równocześnie postulatami „silnej ręki”. Można by ich nazwać „sierotami autorytaryzmu”, które w państwie liberalnym nie mają gdzie się skierować w swej „ucieczce od wolności”. To warunkuje ich program: ugrupowania neopopulistyczne proponują na ogół połączenie demokracji bezpośredniej (referendum) z systemem prezydenckim, państwo równocześnie silne (*l'Etat fort*) i ograniczone (*moins d'Etat*)⁷⁶.

Drugim filarem neopopulizmu jest ksenofobia zwrócona przeciwko „obcym” spoza kontynentu lub spoza kraju, a niekiedy nawet spoza regionu⁷⁷. Zauważmy jednak, że jest to rodzaj ksenofobii nowoczesnej, kulturowej, niewystępującej przeciwko imigrantom pracującym i zasymilowanym. Tego rodzaju ksenofobia koncentruje swe ataki na imigrantach obciążających opiekę społeczną, popełniających przestępstwa i trwających przy swoich zwyczajach. Domaga się homogeniczności kulturowej (w sensie dostosowania się do „kultury wiodącej” i obyczajów autochtonicznych), a nie etnicznej („rasizm kulturowy”)⁷⁸. W najbardziej wyrafinowanej intelektualnie wersji *Nouvelle Droite* multikulturalizmowi przeciwstawia etnopluralizm⁷⁹. I tak np. **PRO** Schilla dba, aby jej wizerunek był politycznie poprawny: w programie umieściła zarówno prawo do azylu (art. 6), jak i walkę z neonazizmem (art. 10), a w jej kierownictwie znaleźli się Ghańczyk i Turczynka⁸⁰. Nawet w kierownictwie nacjonalistycznego **FN** znajdziemy, obok Bruno Gollnischy, Francuza żydowskiego pochodzenia, Araba oraz Afrykanina⁸¹. Podkreśliłmy też, że rodzaj ksenofobii, o którym mowa, ma charakter defensywny – nie łączy się

z hasłami ekspansjonistycznymi i imperialistycznymi, przeciwnie – NPP (np. Marine Le Pen) często występuje przeciwko zagranicznym interwencjom militarnym⁸².

Niezwykle silną motywację wydaje się nadawać ruchom populistycznym zwykły... egoizm wiążący się z szerszym zjawiskiem – z erozją społeczeństwa obywatelskiego. **Lega Nord** wyrosła z odmowy Lombardczyków dotyczącej dotowania zacofanego Mezzogiorno⁸³. Neopopuliści nieraz wręcz ostentacyjnie obnoszą się ze swoim indywidualizmem⁸⁴. Dlatego nie znajdziemy tu solidaryzmu społecznego (w formie np. korporacjonizmu) charakterystycznego dla radykalnych ruchów narodowych sprzed półwiecza. Wręcz przeciwnie – neokorporatystyczny model ustroju jest jednym z głównych przeciwników NPP⁸⁵. Neopopulizm pod względem ekonomicznym ma charakter klasycznie liberalny: głosi deregulację rynku (choć na ogół w obrębie państwa narodowego), redukcję podatków, demontaż opieki socjalnej i ograniczenie praw związkowych⁸⁶. Sztandarowym postulatem gospodarczym **FPÖ** jest podatek liniowy⁸⁷. Tu jednak pojawiają się już różnice. W obrębie NPP konkurują ze sobą solidarystyczny nacjonalizm odwołujący się do hasła „trzeciej drogi” i państwa opiekuńczego (jak **FN** z jego sloganem: „Le social, c’est Le Front national!” – „Front Narodowy jest socjalny!”) czy **Prawdziwi Finowie**) oraz niepoprawny politycznie liberalizm Fortuyna i Møllemanna („Podatki w dół! Mniej biurokracji”)⁸⁸. Równoczesna walka z państwową biurokracją i międzynarodowym kapitałem, łączenie hasła neoliberalnych z postulatami protekcyjnymi i „preferencji narodowej” w opiece socjalnej zostało ochrzczone mianem „szowinizmu dobrobytu”⁸⁹.

Ostatni element, często widoczny w prawicowym populizmie, to konserwatyzm obyczajowy⁹⁰. O ile jednak walka z przestępczością jest żelaznym punktem każdego populistycznego programu, o tyle przeciwdziałanie „dekadencji i demoralizacji” obowiązkowe już nie jest. Fortuyn obnosił się ze swym homoseksualizmem, francuscy nacjonałiści biorą w obronę kobiety przed groźbą islamizacji, we Włoszech projekt legalizacji domów publicznych zgłosił deputowany Sojuszu Narodowego. Wiąże się to z sygnalizowaną powyżej dechrystianizacją elektoratu NPP. Chrześcijaństwo jest traktowane raczej jako pewien fakt kulturowy, element status quo, selektywnie akceptowana tradycja niż wyznanie wiary⁹¹.

Ambiwalencję dostrzeżemy też w kwestii fundamentalnej, jaką jest wizja ładu międzynarodowego. Obrona państwa narodowego, charakterystyczna np. dla **FN**, nie jest obligatoryjna⁹². Politolog Sofia Vasilopoulou wyróżniła trzy postawy ugrupowań neopopulistycznych wobec Unii Europejskiej: negację (**FN**, **MSFT**, **BNP**), warunkowe uznanie (**FPÖ**, **LAOS**, **VB**, **DFP**, **LN**) i akceptację (**AN**)⁹³. Należy przy tym zwrócić uwagę, że nawet eurosceptycy proponowali alternatywny wariant integracji europejskiej w konfederacyjnej formie „Europy Ojczyzn”⁹⁴. Istotny segment NPP stanowią ruchy regionalistyczne typu **VB** czy **LN**, niechętne państwu narodowemu⁹⁵. Deklaracja Fortuyna brzmiała: *Jestem Holendrem, Europejczykiem i kosmopolitą, właśnie w takiej kolejności*⁹⁶.

Dlatego, choć Urs Altermatt – szwajcarski historyk i myśliciel polityczny – nazwał tego typu ruch „narodowym populizmem”⁹⁷, to pierwiastek narodowy (etniczny) zdaje się tracić tu na znaczeniu, a w każdym razie nie determinuje całości. W obrębie zjawiska możemy wyróżnić dwa nurty: populizm neoliberalny i narodowy⁹⁸, których syntezą był narodowy liberalizm. **FPÖ** wywodzi się z ruchu liberalnego (do 1994 r. należała do Międzynarodówki Liberalnej), który w austriackich warunkach miał charakter tradycyjnie narodowy, wszechniemiecki. Po II wojnie światowej tendencje narodowoliberalne odżyły także w **FDP**, dominując tam aż do połowy lat 60. XX w. (ich echo słychać w wypowiedziach tragicznie zmarłego w czerwcu 2003 r. Jürgena Møllemanna)⁹⁹.

Haidera można uznać za ogniwo pośrednie pomiędzy Le Penem a Fortuynem. O ile Le Pen reprezentował nacjonalizm starego typu, o tyle Fortuyn prawicowy populizm przyszłości.

W artykule opublikowanym w 2002 r. na łamach „Spraw Politycznych” prognozowałem dalszą ewolucję NPP:

Taki ruch będzie stawiał w centrum jednostkę: jej dobrobyt, bezpieczeństwo i styl życia. Wolność i bezpieczeństwo pozostają ze sobą w dialektycznym związku. Można wyobrazić sobie taką mutację liberalizmu, która – nie rezygnując z wolności jednostki – będzie mocniej akcentowała jej bezpieczeństwo. Wymusza to zgodę na pewne ograniczenie wolności (zwłaszcza w sferze publicznej) w zamian za większe bezpieczeństwo, które zapewni walka z przestępczością. Ruch neopopulistyczny gotów byłby zaakceptować oligarchiczne rządy technokratów („merytokrację”), o ile będą zapewniały realizację podstawowych potrzeb klasy średniej. Zgodzi się też na ograniczenie suwerenności narodowej, jeśli „Twierdza Europa” oznaczać będzie większe bezpieczeństwo i stabilizację. Wymagał będzie jak najniższych podatków, nawet jeśli wiązać będzie się to z ograniczeniem socjalnej funkcji państwa. Od mniejszości zażąda pełnej asymilacji. Z niechęcią będzie się odnosił zarówno do ekscesów, jak i restrykcji obyczajowych¹⁰⁰.

W 2011 r. taki właśnie program został zaprezentowany światu przez Andersa Behringa Breivika, który nagłośnił go 22 lipca poprzez przeprowadzenie zamachu w Oslo i na wyspie Utoya.

Radykalizacja nowej populistycznej prawicy: casus Andersa Breivika

Breivik jest przedstawiany przez media przy pomocy wykluczających się określeń, takich jak *neonazista* lub *chrześcijański fundamentalista*, które nie oddają jednak istoty jego światopoglądu. W rzeczywistości jest on bowiem skrajnym reprezentantem NPP – nieprzypadkowo w latach 2002–2006 należał do **Partii Postępu**¹⁰¹. Rozczarowany „demokratyczną degrengoladą” tego ugrupowania rozpoczął działalność indywidualną, dla której używał szyldu wymyślanego zakonu **Rycerze Templariusze Europy (Pauperes Commilitones Christi Templique Solomonici – the Knights Templar)**¹⁰². Ideologię neotemplariuszy wyłożył w liczącej 1518 stron publikacji zatytułowanej *2083: A European Declaration of Independence* – chaotycznym, pełnym powtórzeń kompendium, będącym kompilacją tekstów o najróżniejszym charakterze i różnego autorstwa (z fragmentami skopiowanymi z Wikipedii włącznie!). Swoje poglądy Breivik określa jako „kulturowy konserwatyzm” (a ściślej „rewolucyjny kulturowy konserwatyzm”)¹⁰³, odcinając się zarówno od „tradycyjnego konserwatyzmu” typu brytyjskich torysów¹⁰⁴, jak i od „rasowego konserwatyzmu” nazistów¹⁰⁵.

Zacznijmy od różnic pomiędzy światopoglądem Breivika a nazizmem (choć media, idąc utartym tropem, mechanicznie klasyfikują Breivika jako neonazistę). Tymczasem Breivik często, i, wydaje się, szczerze, odcina się od ideologii nazistowskiej. Píše: *Uważam siebie za antyrasistę, antyfaszystę i antynazistę*¹⁰⁶, *Rycerze Templariusze sprzeciwiają się narodowemu socjalizmowi i nie szukają współpracy z nim. Postrzegamy narodowy socjalizm jako ideologię nienawiści ludobójczą i imperialistyczną w swej istocie*¹⁰⁷. Uważa, że naziści nie mogą być tolerowani ze względu na antysemityzm i sympatie proislamskie¹⁰⁸. Odrzuca wszelkie odwołania do *rasy, etniczności i nienawiści do Żydów*¹⁰⁹.

Podstawą europejskiego konserwatyzmu kulturowego ma być „chrześcijaństwo kulturowe” (*Christendom*), które Breivik odróżniał od religii chrześcijańskiej (*Christianity*)¹¹⁰. Jego stosunek do chrześcijaństwa rodzi najwięcej nieporozumień. Choć

Breivik określa się jako „(kulturowy) chrześcijanin”, to rozumie przez to *europejskie dziedzictwo kulturowe, nasze normy (włączając kodeksy moralne i struktury społeczne), nasze tradycje*¹¹¹. Przyznaje, że nie jest *szczególnie religijnym człowiekiem*¹¹², uzasadniając, że *nasza definicja bycia chrześcijaninem nie zakłada koniecznie, iż wymagane są osobiste relacje z Bogiem czy Jezusem*¹¹³. W ten sposób w szeregach neotemplariuszy obok chrześcijan mieli się znaleźć także odyniści¹¹⁴, a obok wierzących – ateści¹¹⁵ (Breivik przyznaje nawet, że ateści stanowią większość „bojowników”¹¹⁶). Nie ukrywa, że jego wybór chrześcijaństwa jest *oparty na czystym pragmatyzmie*¹¹⁷, gdyż *Chrześcijaństwo jest jedyną platformą kulturową mogącą połączyć wszystkich Europejczyków*¹¹⁸. Do chrześcijaństwa podchodzi selektywnie: krytykuje „pacyfistyczno-humanistyczne” tendencje w jego łonie¹¹⁹ (stwierdzając przy tym, że kościoły fundamentalistyczne nie są lepsze od liberalnych¹²⁰), pochwała natomiast Kościół wojujący wieków średnich¹²¹ (choć jest skłonny widzieć w nim wpływ tradycji pogańskich¹²²). Gotów jest jednak zapewnić chrześcijaństwu religijny monopol w Europie¹²³, ale pod warunkiem głębokiej reformy. Breivik planował zorganizowanie Wielkiego Europejskiego Kongresu Chrześcijańskiego, na którym dokonano by zjednoczenia chrześcijan, oczyszczając zarazem religię z tendencji rozkładowych¹²⁴. Nowy Europejski Kościół Chrześcijański miał być syntezą kalwińskiej etyki oraz katolickiej estetyki i miał porzucić błędy „sentymalizmu”, „samobójczego humanizmu” i „proletariackiej świadomości”¹²⁵.

Co ciekawe, chrześcijaństwo nie było jedyną inspiracją Breivika, który za integralną część europejskiego dziedzictwa uważał też filozofię Oświecenia¹²⁶. Pisał: *Logika i racjonalistyczne myślenie (...) powinny być fundamentem naszych społeczeństw*¹²⁷. Często podkreślany przez niego racjonalizm¹²⁸ (sugerujący wręcz emocjonalną oziębłość) korespondował z wrogością wobec „emocjonalizmu”¹²⁹. Wynikały z tego nie tylko instrumentalne traktowanie religii chrześcijańskiej, lecz także hipokrytyczny stosunek do chrześcijańskiej etyki: choć Breivik krytykował upadek moralności seksualnej w Europie¹³⁰, to sam prowadził życie dalekie od purytanizmu i postulował częściowe zachowanie zdobyczy rewolucji seksualnej w wydzielonych „liberalnych strefach” na wzór Las Vegas¹³¹. Odcinał się też od homofobii¹³². Obca chrześcijańskiemu nauczaniu jest wreszcie jego eugeniczna idea „reprogenetyki” mającej na celu osiągnięcie „biologicznej doskonałości”¹³³.

Deklarowanie chrześcijaństwa nie przeszkadzało Breivikowi w postulowaniu współpracy z hinduistami, buddystami, a zwłaszcza z Żydami¹³⁴. Żydzi mieli być głównym sojusznikiem „judeochrześcijańskiej Europy” w walce z islamem. Polemizując z nazistami, Breivik twierdził, że Żydzi nie są dla Europejczyków zagrożeniem¹³⁵, dlatego domagał się pełnego poparcia Izraela¹³⁶.

„Chrześcijaństwo kulturowe” według Breivika ma mieć dwóch wrogów: wewnętrzny i zewnętrzny. Wróg wewnętrzny to „kulturowy marksizm” oparty na Gramscim, Lukacsu i Szkole Frankfurckiej¹³⁷ oraz radykalny feminizm¹³⁸; wróg zewnętrzny natomiast to islam, zarówno w przeszłości¹³⁹, jak i obecnie¹⁴⁰. Oba te zagrożenia zostały wymienione w *Eurabia Project* – strategii wdrażanej jakoby przez Unię Europejską, mającej na celu islamizację Europy, która umożliwiłaby stworzenie bloku Europy i świata arabskiego¹⁴¹. Doprowadziło to Breivika do hasła zniszczenia Unii Europejskiej jako organizacji kontrolowanej przez elity marksistowskie¹⁴². Choć Breivik nieraz deklarował się jako „nacjonalista”¹⁴³, to jednak alternatywą dla niego miało być nie państwo narodowe, a Federacja Europejska stanowiąca jedność ekonomiczną, kulturową i militarną. Miałaby ona objąć Europę wraz z Rosją,

Amerykę Północną oraz Australię z Nową Zelandią¹⁴⁴. W sojuszu pozostawałaby zaś z Indiami i chrześcijańską Afryką¹⁴⁵. Nowe supermocarstwo, planował Breivik, nie tylko deportowałoby ze swego obszaru muzułmanów¹⁴⁶, lecz także dokonałoby rekonkwisty Bliskiego Wschodu: Turcja zostałaby zepchnięta do wnętrza Anatolii przez Grecję i Wielką Armenię, a lewantyńskie wybrzeże kontrolowałyby Izrael i chrześcijański Liban¹⁴⁷.

Federacja Europejska stanowiłaby zamknięty blok handlowy. Pod względem gospodarczym program neotemplariański ma charakter liberalny¹⁴⁸ – Breivik propagował *zrównoważoną gospodarke opartą na mechanizmach wolnorynkowych*, dlatego domagał się redukcji sektora publicznego¹⁴⁹ i zniesienia systemu emerytalnego opartego na solidarności pokoleń¹⁵⁰. Zarazem jednak, popierając wolną przedsiębiorczość na poziomie narodowym i europejskim, występował przeciwko *globalistycznemu kapitalizmowi*¹⁵¹ i uważał, że *czysty leseferystyczny kapitalizm jest koncepcją globalistyczną*¹⁵², jako że wielki kapitał wspiera imigrację¹⁵³. Uzupełnieniem tego programu jest koncepcja „klasy służebnej” – taniej siły roboczej złożonej z imigrantów zatrudnianych na co najwyżej roczne kontrakty¹⁵⁴.

Również ustrój polityczny miał zostać zreformowany. Breivik przewidywał kryzys demokracji¹⁵⁵, krytykował ją za sprzyjanie tendencjom roszczeniowym, partykularyzmowi i krótkowzroczności¹⁵⁶. Głosił: *Musimy zbudować system, który zrównoważy ludowe żądania i myślenie długofalowe*¹⁵⁷. Wprawdzie odrzucał system monopartyjny (istniałaby *zrównoważona reprezentacja polityczna*), ale demokrację chciałby poddać restrykcjom¹⁵⁸ i ograniczyć fanatyczny egalitaryzm¹⁵⁹. Wśród wysuwanych przez niego pomysłów znalazły się: dożywotnie członkostwo senatu, oficjalny system sprzedawania głosów przez wyborców¹⁶⁰, prawo weta dla „Nadzorczy Kulturowo-Naukowego”¹⁶¹ oraz jednorazowa ośmioletnia kadencja prezydenta¹⁶² (choć pozytywnie pisze też o monarchiach konstytucyjnych¹⁶³). Marksizm według niego powinien być zdelegalizowany¹⁶⁴.

Jak widzimy, już wstępna analiza poglądów Breivika przekonuje o tym, że mamy tu do czynienia z ideologią odmienną zarówno od chrześcijańskiego fundamentalizmu, jak i od tradycyjnego faszystu, wyrastającą z neopopulizmu. Breivik zapewne pozostałby jednym z wielu zapomnianych proroków, „wołającym na puszczy” internetu, gdyby nie postanowił swej ideologii wcielić w życie. **Rycerze Templariusze** okazali się być bytem wirtualnym, wykreowanym w jego fantazji (był namiętym graczem RPG typu „Warhammer”). Dlatego musiał sięgnąć po modus operandi „samotnego wilka” (*lonely wolf*), charakterystyczny dla wyalienowanych socjopatów z ultraprawy, takich jak Timothy McVeigh, David Copeland czy Franz Fuchs¹⁶⁵. Na uwagę zasługuje jego wyjątkowa sprawność techniczno-organizacyjna – był w stanie dokonać dwóch różnych zamachów w dwóch różnych miejscach tego samego dnia (co początkowo budziło wątpliwości, czy rzeczywiście działał w pojedynkę).

Powszechne oburzenie na zbrodnię Breivika, skwapliwe odcinanie się od jego czynu nawet przez środowiska skądinąd bliskie mu ideowo, skłania do twierdzenia, że skutki jego działań były odwrotne od zamierzonych. Tak jak zamach w Oklahoma City odebrał popularność szybko rozwijającemu się ruchowi milicji w USA, tak zamachy w Norwegii uderzą rykoszetem w ksenofobiczny populizm zachodnioeuropejski. Czy jednak rzeczywiście tak będzie – okaże się w przyszłości. Breivik jest terrorystą nad wyraz elokwentnym i nie jest wykluczone, że pogłębiające się napięcia związane z masową imigracją znajdą mu naśladowców wśród jednostek wyalienowanych i sfrustrowanych.

Konkluzje

Akcja terrorystyczna Breivika jest egzemplifikacją teorii przedstawionej na wstępie. Problem imigracji generuje wyzwanie, na które odpowiedź starała się dać nowa populistyczna prawica. Masowy ruch neopopulistyczny stanowił siłę, która ośmielała przeciwników imigracji do artykułowania swoich opinii i utwierdzała ich w tych poglądach. Gdy jednak ruch ten okazał się nieskuteczny w realizacji założonych celów (co więcej – wytracił dynamikę i w dodatku złagodził swój wizerunek), to rozczarowani ekstremiści przeszli do działań ofensywnych.

Jeśli chodzi o zamach na wyspie Utoya, to można dostrzec determinantę ideologiczną. Zaatakowano tu nie bezpośrednio imigrantów (jak czynili to tradycyjni rasiści pokroju Davida Copelanda¹⁶⁶ czy ezoteryczny tradycjonalista Gianluca Casseri¹⁶⁷), ale młodzieżówkę socjaldemokratycznej Partii Pracy (DNA). W świetle ideologii neotemplariańskiej wybór celu staje się jasny – celem jest „kulturowy marksizm” jako wróg wewnętrzny, paraliżujący obronę przed islamską imigracją poprzez propagowanie multikulturalizmu i antysyjonizmu. Breivik – nieświadomie zapewne – powtarzał teorię „bliższego wroga” Ajmana al-Zawahiriego (*Knights Under the Prophet's Banner*, 2001), zgodnie z którą, aby pokonać niewiernych, należy najpierw rozprawić się z heretykami, tj. z zepsutym rodzimym establishmentem. To z kolei jest przykład „efektu rykoszetu” (*backlash*), czyli naśladowanie przeciwnika¹⁶⁸ – akt terroru Breivika miał być w jego mniemaniu swoistą odpowiedzią na zamachy islamskich fundamentalistów w Europie.

Casus Breivika przypomina nam wreszcie o względności pojęcia e k s t r e m i z m . Ideologia NPP (w tym także wywodzących się z niej ekstremistów pokroju Breivika) jest w wielu punktach zbieżna z amerykańskim neokonserwatyzmem¹⁶⁹. Tymczasem amerykańscy neokonserwatyści stanowią część establishmentu, a nie wywrotową ekstremę. Ekstremizm ma więc charakter nie doktrynalny, a sytuacyjny.

Abstrakt

Artykuł analizuje potencjalne zagrożenie przemocą ze strony nowej populistycznej prawicy (NPP). Analiza rozwoju i ideologii NPP wykazuje, że jest to ruch odmienny od tradycyjnej radykalnej prawicy. Skrajne poglądy NPP mogą stanowić motywację dla dokonywania aktów terroru. Artykuł prezentuje teorię, że terrorizm jest pochodną radykalizacji jednostek na marginesie masowych ruchów społecznych, a ideologia wpływa na wybór celu przeprowadzenia zamachu.

Abstract

This article analyses a potential violent threat from the New Populist Right (NPR). The analysis of development and ideology of the NPR indicates that NPR is a movement other than a traditional far right. Extreme form of the NPR ideology (like Brivik's views) could be motivation for terrorist actions.

The article presents a theory that terrorism is effect of a radicalization of individuals on the periphery of mass social movements and the ideology influences a selection of target.

Przypisy

- ¹ L.T. Szmid: *Terroryzm a państwo. Studium poświęcone historycznym, socjologicznym i agonologicznym aspektom terroryzmu*, Lublin 1979, Wydawnictwo Lubelskie, s. 332.
- ² J. Tomasiewicz: *Terroryzm na tle przemocy politycznej (Zarys encyklopedyczny)*, Katowice 2000, Apis, s. 22–24.
- ³ Świadczy o tym choćby przypadek Ryszarda Cyby, zwolennika partii centrowej i umiarkowanej, który w październiku 2010 r. zabił działacza PiS.
- ⁴ B. Kozieł, *Romantyzm i realizm. Radykalna prawica we Włoszech*, „Szczerbiec” 1995, nr 8/9; N. Fortini (i in.), *Francja. System polityczny. Partie i organizacje społeczno-polityczne*, Warszawa 1972, Książka i Wiedza, s. 113.
- ⁵ *Nationale Aktion*, „DESG-Inform” 1985, nr 8; *Wahlen in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1986, nr 4; *Nationale Aktion*, „DESG-Inform” 1986, nr 9; *Nationale Aktion*, „DESG-Inform” 1987, nr 6; *Nationalratswahlen in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1987, nr 11; *Wahlen in Basel*, „DESG-Inform” 1988, nr 4; *Republikanische Partei der Schweiz löst sich auf*, „DESG-Inform” 1989, nr 9. „DESG-Inform” to wewnętrzny biuletyn informacyjny think-tanku niemieckiej Nowej Prawicy – **Deutsch-Europäische Studiengesellschaft**.
- ⁶ *Dänemark*, „DESG-Inform” 1991, nr 11.
- ⁷ Pełna nazwa to **Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep – Partia Andersa Langege na rzecz Wydatnego Ograniczenia Podatków, Powinności i Interwencji Publicznej**. *Norwegens Fortschrittspartei: Ein weiter Weg von Andeers Langes Partei zur zweitstärksten Fraktion*, „DESG-Inform” 1997, nr 9.
- ⁸ S. Dymek, *Neofaszyzm przystosowany*, Warszawa 1974, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, s. 318, 328.
- ⁹ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 26.
- ¹⁰ *Nationale Front*, „DESG-Inform” 1987, nr 6; *Le Pen*, „DESG-Inform” 1991, nr 11.
- ¹¹ *Front National*, „DESG-Inform” 1992, nr 2/3; *Regionalwahlen in Frankreich*, „DESG-Inform” 1992, nr 4; *Front National unter Beschuss*, „DESG-Inform” 1992, nr 8; *Parlamentswahl in Frankreich*, „DESG-Inform” 1993, nr 4; *13mal Front National*, „DESG-Inform” 1993, nr 4; *Le Pen*, „DESG-Inform” 1993, nr 10. Zob. też: *Präsidentenwahl in Frankreich*, „DESG-Inform” 1995, nr 5/6; *FN mit lokalen Unterbau*, „DESG-Inform” 1995, nr 7; *Kommunale Basis des FN*, „DESG-Inform” 1995, nr 8; *FN ohne Adjektive*, „DESG-Inform” 1996, nr 6.
- ¹² Przywódca niemieckich Republikanów Schönhuber napisał nawet książkę stawiającą partię Le Pena jako model dla Niemiec. Zob. *Modell FN*, „DESG-Inform” 1998, nr 7/8.
- ¹³ *Republikaner*, „DESG-Inform” 1987, nr 4; *Zur „Landtagswahl in Baden-Württemberg“*, „DESG-Inform” 1988, nr 4; *Weitere Austritte und Querelen bei den Republikanern*, „DESG-Inform” 1988, nr 9; *Republikaner*, „DESG-Inform” 1989, nr 9.
- ¹⁴ *Steiermark*, „DESG-Inform” 1991, nr 10; *Österreich*, „DESG-Inform” 1991, nr 12. Zob. też *FPÖ bleibt in Liberaler Weltunion*, „DESG-Inform” 1987, nr 8/9; *Erfolge der FPÖ*, „DESG-Inform” 1987, nr 11; *FPÖ-Sieg in Wien*, „DESG-Inform” 1988, nr 1; *Haider's FPÖ erfolgreich*, „DESG-Inform” 1988, nr 11/12; *Protest gegen Haider*, „DESG-Inform” 1989, nr 9; *Die FPÖ – Vorbild für die deutsche Rechte?*, „DESG-Inform” 1992, nr 10; *Volksbegehren „Österreich zuerst“*, „DESG-Inform” 1993, nr 2/3; *Jörg Haider siegt auf der ganzen Linie*, „DESG-Inform” 1994, nr 4.
- ¹⁵ *Lega dei Ticinesi*, „DESG-Inform” 1991, nr 1; *Verluste für Schweizer Demokraten in Zürich*, „DESG-Inform” 1991, nr 5; *Sensation im Tessin*, „DESG-Inform” 1991, nr 5; *Rechts hat Vorfahrt in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1991, nr 11; *Neue politische Sensation im Tessin*, „DESG-Inform” 1991, nr 12; *Schweizer Auto-Partei*, „DESG-Inform” 1991, nr 12; *Fraktionsgemeinschaft Schweizer Demokraten – Lega dei Ticinesi*, „DESG-Inform” 1992, nr 1; *Fraktionsstärke für Schweizer Demokraten*, „DESG-Inform” 1991, nr 4; *Neue Erfolge der Rechtsparteien in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1992, nr 2/3; *Tessin*, „DESG-Inform” 1992, nr 5/6.
- ¹⁶ *Schweden*, „DESG-Inform” 1991, nr 6; *Ende des schwedischen Modells*, „DESG-Inform” 1991, nr 10. Fenomen ND okazał się złudny. Już cztery lata później partia ta otrzymała 0,1 proc. głosów. *Europawahl Schweden*, „DESG-Inform” 1995, nr 10/11.

- ¹⁷ *Wahlen in Belgien*, „DESG-Inform” 1988, nr 1; *Vlaams Blok*, „DESG-Inform” 1988, nr 4.
- ¹⁸ *Luxemburger Nationalbewegung*, „DESG-Inform” 1988, nr 4.
- ¹⁹ *Lega Nord*, „DESG-Inform” 1991, nr 3; *Lega Lombarda*, „DESG-Inform” 1992, nr 2/3; *Wahlsieger: Lega Nord*, „DESG-Inform” 1992, nr 5/6; *Stiftung für eine Nordrepublik*, „DESG-Inform” 1992, nr 7; *Lega Nord*, „DESG-Inform” 1993, nr 2/3; *Bossi-Land: Padania*, „DESG-Inform” 1996, nr 5. Zob. szerzej: J. Tomasiewicz, *Współczesne ruchy regionalistyczne w Europie Zachodniej*, „Sprawy Narodowościowe” 1997, t. 6, z. 2.
- ²⁰ *Zusammenbruch des alten Parteiensystems bei Kommunalwahlen in Italien*, „DESG-Inform” 1993, nr 12; *Stichwahlen in Italien zwischen Linken und Rechten*, „DESG-Inform” 1994, nr 1.
- ²¹ *Italien: Sieg der Rechten – Zusammenbruch der alten Partitocrazia*, „DESG-Inform” 1994, nr 4; *Fini weiter auf Erfolgskurs*, „DESG-Inform” 1996, nr 5.
- ²² *Neuer MSI-Chef*, „DESG-Inform” 1988, nr 1; *Neue politische Formationen in Italien*, „DESG-Inform” 1994, nr 2/3; *Rechte Konkurrenz für Alleanza Nazionale*, „DESG-Inform” 1995, nr 5/6; A. Piotr, *Kongres naszych włoskich przyjaciół*, „Prawica Narodowa” 1990, nr 1.
- ²³ *Italien: Sieg der Rechten – Zusammenbruch...; Berlusconi schlägt Rutelli*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5.
- ²⁴ *Zentrumsdemokraten*, „DESG-Inform” 1989, nr 9; *Rechte Erfolge in Holland*, „DESG-Inform” 1994, nr 4; *Centrumsdemocraten*, „DESG-Inform” 1994, nr 8. Działała też bardziej radykalna Centrumpartij 86, w 1994 r. przemianowana na Nationale Volkspartij. *Niederlande*, „DESG-Inform” 1994, nr 2/3; *Nationale Volkspartij/CP 86*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3. Stały elektorat mają też protestancy fundamentaliści. Zob. *Hintergrund: Kleinrechts*, „DESG-Inform” 1995, nr 4.
- ²⁵ *Vlaams Blok im Aufwind*, „DESG-Inform” 1994, nr 9. Zob. też: *Wahlkampagne des Vlaams Blok*, „DESG-Inform” 1991, nr 12; *Fraktion des Vlaams Blok*, „DESG-Inform” 1992, nr 1; *Volksunie im Konkurrenzkampf mit dem Vlaams Blok*, „DESG-Inform” 1992, nr 8; *Vlaams Blokker eröffnet 1. Sitzung des flämischen Parlaments*, „DESG-Inform” 1995, nr 8; *Ende des belgischen Einheitsstaates: Regionalräte gewählt*, „DESG-Inform” 1995, nr 5/6; *Wachablösung beim Vlaams Blok*, „DESG-Inform” 1996, nr 6; *20 Jahre Vlaams Blok: Den Wind in den Segeln*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *Vlaams Blok weiter erfolgreich*, „DESG-Inform” 1999, nr 7/8. W Antwerpii przeciw VB uformowała się prawicowo-lewicowa „Monsterkoalition”. Mimo to w 2000 r. Blok, uzyskując 32,95 proc. głosów, stał się partią najsilniejszą. *Monsterkoalition in Antwerpen*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3; *Hintergrund: Antwerpen*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3; *Kampf um Antwerpen*, „DESG-Inform” 2000, nr 5/6; *Vlaams Blok erfolgreich*, „DESG-Inform” 2000, nr 9/10.
- ²⁶ W 1991 r. FN zjednoczył się z Partią Nowych Sił (PFN). *Wallonien*, „DESG-Inform” 1991, nr 7.
- ²⁷ *Zur Europawahl*, „DESG-Inform” 1994, nr 6/7.
- ²⁸ *Fortschritte für Fortschrittspartei*, „DESG-Inform” 1995, nr 9; *Norwegens Fortschrittspartei: Ein weiter Weg von Andeers Langes Partei zur zweitstärksten Fraktion*, „DESG-Inform” 1997, nr 9. Dwa lata później poprawiają też swój wynik w wyborach komunalnych, uzyskując 13,4 proc. głosów. *Fortschrittspartei kommunal*, „DESG-Inform” 1999, nr 9.
- ²⁹ *Borer Präsident der Freiheitspartei*, „DESG-Inform” 1995, nr 1; *Erfolge der Schweizer Demokraten*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3; *Verluste für Schweizer Rechte*, „DESG-Inform” 1995, nr 10/11; *Keine rechte Einheitsfraktion in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1995, nr 12; *Krise bei der Autopartei?*, „DESG-Inform” 1996, nr 3/4; *Rechte in Basel stabil*, „DESG-Inform” 1996, nr 11/12; *Wieder Verluste für Freiheitspartei*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *Zweite rechte Partei in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *Weitere Verluste für FPS*, „DESG-Inform” 1997, nr 4. Zob. też: *Lega dei Ticinesi Regierungspartei im Tessin*, „DESG-Inform” 1995, nr 4; *Abgeordnete der Lega dei Ticinesi muss Mandat aufgeben*, „DESG-Inform” 1998, nr 6.
- ³⁰ *Verrechnet: Regierungswechsel in Frankreich*, „DESG-Inform” 1997, nr 6; *Regionalwahlen in Frankreich*, „DESG-Inform” 1998, nr 2/3. Zob. też: *Vierter FN-Bürgermeister*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *EURO auch in Frankreich Wahlthema*, „DESG-Inform” 1997, nr 5; *Zwischen FN und Neuer Rechte*, „DESG-Inform” 1997, nr 5; *Kundgebung mit Yvan Blot verschoben*, „DESG-Inform” 1997, nr 6; *Le Pen en Detail*, „DESG-Inform” 1998, nr 1; *Treffen Le Pen – Frey*, „DESG-Inform” 1998, nr 6.
- ³¹ *Ergebnisse in den Staaten der EU*, „DESG-Inform” 1999, nr 6. Zob. też: *Le Pen wieder im Europarlament*, „DESG-Inform” 2001, nr 1/2.
- ³² *Nationale Front in Spanien*, „DESG-Inform” 1987, nr 8/9; *Democracia Nacional*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3; *Keine „Neue Mehrheit“ in Spanien*, „DESG-Inform” 1996, nr 3/4.

³³ *BNP-Wahlsieg im Londoner East End*, „DESG-Inform” 1993, nr 10.

³⁴ *Referendum Party will Volksabstimmung über britische EU-Mitgliedschaft erzwingen*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *Erster Abgeordneter für Referendum Party*, „DESG-Inform” 1997, nr 4; *Goldsmith – Wahl verloren und Wahziel doch durchgesetzt*, „DESG-Inform” 1997, nr 5; *Ergebnisse in den Staaten der EU*, „DESG-Inform” 1999, nr 6; *Wahlsieger New Labour*, „DESG-Inform” 2001, nr 6/8.

³⁵ *Die Europawahl in der BRD*, „DESG-Inform” 1994, nr 6/7; *Wahl zum Europäischen Parlament in der BRD*, „DESG-Inform” 1999, nr 6; zob. też: *Republikaner mit eigenen Listen zur Bundestagswahl*, „DESG-Inform” 1997, nr 7/8; *Ergebnisse für die Rechte bei der Bundestagswahl 1998*, „DESG-Inform” 1998, nr 9.

³⁶ Co charakterystyczne, Republikanie zyskiwali popularność głównie w zachodnich landach. Ich wschodniemieckim odpowiednikiem próbowała stać się – ale bez widocznych rezultatów – Deutsche Soziale Union, *DSU*, „DESG-Inform” 1991, nr 4; *DSU-Fraktion Sachsen-Anhalt*, „DESG-Inform” 1993, nr 5; *DSU gegen Fusion*, „DESG-Inform” 2000, nr 5/6.

³⁷ *Kommunalwahl in Bayern*, „DESG-Inform” 1996, nr 3/4; *Kommunalwahlen Niedersachsen*, „DESG-Inform” 1996, nr 9/10; *Kommunalwahlen Hessen*, „DESG-Inform” 1997, nr 4; *So wählte Hamburg*, „DESG-Inform” 1997, nr 9.

³⁸ *Ende der Ära Schönhuber bei der Republikaner*, „DESG-Inform” 1995, nr 1; *Republikaner ohne Schönhuber*, „DESG-Inform” 1995, nr 12.

³⁹ *So wählte Bremen*, „DESG-Inform” 1991, nr 10; *Wahlen vom 5. April: „Rechte” in beiden Ländern drittstärke Partei*, „DESG-Inform” 1992, nr 4; *DVU kandidiert in Hamburg*, „DESG-Inform” 1996, nr 7/8; *So wählte Hamburg*, „DESG-Inform” 1997, nr 9; *Einsprüche gegen Hamburger Bürgerschaftswahl*, „DESG-Inform” 1997, nr 10/12; *Schock DVU-Wahlsieg*, „DESG-Inform” 1998, nr 4/5; *Sachsen-Anhalt: Zugelassene Parteien*, „DESG-Inform” nr 4/5; *DVU im Landtag Brandenburg*, „DESG-Inform” 1999, nr 7/8; zob. też: *DVU in Bremerhaven*, „DESG-Inform” 1999, nr 9.

⁴⁰ *Hessen vorn: Republikaner Wahlsieger*, „DESG-Inform” 1993, nr 4; *Zur Hamburg-Wahl*, „DESG-Inform” 1993, nr 10; *So wählte Bremen*, „DESG-Inform” 1995, nr 5/6; *DVU Bremerhaven*, „DESG-Inform” 1995, nr 10/11; *Die Wahlen vom 24. März*, „DESG-Inform” 1996, nr 3/4; *Ergebnisse für die Rechte bei der Bundestagswahl 1998*, „DESG-Inform” 1998, nr 9; *Die Bürgerschaftswahl in Bremen*, „DESG-Inform” 1999, nr 6; *So wählte Thüringen*, „DESG-Inform” 1999, nr 9; *DVU und Wahlen*, „DESG-Inform” 1999, nr 1; *Weiterer Zerfall der DVU-Fraktion in Magdeburg*, „DESG-Inform” 2000, nr 1.

⁴¹ W wyborach do landtagu Badeni-Wirtembergii w 1992 r. 0,9 proc. głosów, do landtagu Hesji w 1995 r. 0,3 proc. głosów, do Bundestagu w 1998 r. 0,3 proc. głosów. Zob. *Wahlen vom 5. April: „Rechte” in beiden Ländern drittstärke Partei*, „DESG-Inform” 1992, nr 4; *So wählte Hessen*, „DESG-Inform” 1995, nr 2/3; *Ergebnisse für die Rechte bei der Bundestagswahl 1998*, „DESG-Inform” 1998, nr 9.

⁴² *Neue Partei*, „DESG-Inform” 1990, nr 12; *Deutsche Allianz*, „DESG-Inform” 1991, nr 5; *Deutsche Liga*, „DESG-Inform” 1991, nr 8/9; *Wahlen vom 5. April: „Rechte” in beiden Ländern drittstärke Partei*, „DESG-Inform” 1992, nr 4.

⁴³ *DM-Partei?*, „DESG-Inform” 1992, nr 10; *Brunners Bund Freier Bürger*, „DESG-Inform” 1994, nr 4. W 1998 r. BFB zjednoczyła się z Offensive für Deutschland (inną grupą dysydentów z FDP). *Offensive für Deutschland*, „DESG-Inform” 1997, nr 10/12; *Zusammenschluss Brunner-Kappel*, „DESG-Inform” 1998, nr 1. Lokalnym odpowiednikiem BFB w Kolonii była partia Die Bürger. *Die Bürger*, „DESG-Inform” 1991, nr 2.

⁴⁴ *Zur Hamburg-Wahl*, „DESG-Inform” 1993, nr 10; *Bundesweite Statt-Partei*, „DESG-Inform” 1993, nr 12; *STATT-Parteien*, „DESG-Inform” 1994, nr 1; *Markus Wagner verlässt STATT-Partei*, „DESG-Inform” 1995, nr 9; *STATT-Partei wertkonservativ?*, „DESG-Inform” 1996, nr 6.

⁴⁵ Do „prawicowo-populistycznego planktonu” zaliczano m.in. Allianz freier Bürger, Aufbruch 94 – Deutscher Freier Wählerbund, Aufbruch 99 (odłam REP), Autofahrer- und Bürgerinteressen-Partei Deutschlands, Bund für Gesamtdeutschland, Christlich-Konservatives Deutschlandsforum, Deutsche Heimatspartei, Deutsche Konservative, Deutsche Linie Dresden, Deutsche Mitte, Deutsche Volksliste, Deutsche Volkspartei, Deutsche Partei, Deutsche Partei der Steuerzahler, Deutschland-Bewegung (Alfred Mechterheimer), Die Demokraten, Die Deutschen, Die Grauen – Graue Panther, Die Mitte – Aktive Bürger-Partei, Die Unabhängigen, Familienpartei, Freie Bürger Union, Hamburger Liste für Ausländerstopp, Konservative Union, Mitteldeutsche Partei, Unabhängigen Ökologen Deutschlands. *Deutsche Volksliste*, „DESG-Inform” 1987, nr 4; *Deutsche Linie Dresden*, „DESG-Inform” 1991, nr 2; *Zusammenschluss von*

Kleinpartei, „DESG-Inform” 1991, nr 6; *Demokratisches*, „DESG-Inform” 1991, nr 10; *Konservative Union*, „DESG-Inform” 1992, nr 1; *Bund für Gesamtdeutschland*, „DESG-Inform” 1992, nr 9; *Christlich-Konservatives Deutschlandsforum*, „DESG-Inform” 1993, nr 1; *Spenden*, „DESG-Inform” 1993, nr 4; 29 *Listen zur Hamburg-Wahl*, „DESG-Inform” 1993, nr 8; *Deutsche Volkspartei*, „DESG-Inform” 1993, nr 8; *Gründerzeit: Mitteldeutsche Partei*, „DESG-Inform” 1993, nr 10; *Gründerzeit: Deutsche Partei der Steuerzahler*, „DESG-Inform” 1993, nr 11; *Aufbruch 94*, „DESG-Inform” 1993, nr 12; *Gründerzeit: Freie Bürger Union*, „DESG-Inform” 1994, nr 4; 26 *Parteien zur Europawahl*, „DESG-Inform” 1994, nr 5; *Vorentscheidung in Bayern*, „DESG-Inform” 1994, nr 9; *Allianz freier Bürger*, „DESG-Inform” 1995, nr 12; *Mechtersheimers Deutschland-Bewegung*, „DESG-Inform” 1996, nr 5; *Aufbruch 99*, „DESG-Inform” 1999, nr 10/12. Ugrupowania te nieraz podejmowały próby integracji, tworząc np. Kissinger Kreis w 1994 r. czy Bündnis Konstruktiver Kräfte w 1995 r. *Kissinger Kreis*, „DESG-Inform” 1995, nr 1; *Bündnis Konstruktiver Kräfte*, „DESG-Inform” 1995, nr 7. Osobny nurt tworzyli chrześcijańscy fundamentaliści (Zentrum, Christliche Mitte, Christliche Liga, Partei bibeltreuer Christen), którzy w 1995 r. utworzyli Christliche Partei Deutschlands. *Christliche Partei Deutschlands*, „DESG-Inform” 1995, nr 10/11.

⁴⁶ *Haider siegt in Kärnten*, „DESG-Inform” 1999, nr 2/4; *Vorbeben in Vorarlberg*, „DESG-Inform” 1999, nr 9; *Haiders FPÖ auf Platz 2*, „DESG-Inform” 1999, nr 9. Zob. też: *Nationalratswahlen in Österreich*, „DESG-Inform” 1996, nr 1/2; *Keine Anklage wegen „Wiederbetätigung“ gegen Haider*, „DESG-Inform” 1996, nr 3/4; *Mit Haider ist immer noch zu*, „DESG-Inform” 1998, nr 1.

⁴⁷ *Mit Hysterie, Heuchelei und Sanktionen gegen Regierungsbeteiligung der Freiheitlichen*, „DESG-Inform” 2000, nr 1; *Die neue ÖVP-FPÖ-Regierung*, „DESG-Inform” 2000, nr 1; *Haider gibt FPÖ-Vorsitz ab*, „DESG-Inform” 2000, nr 4; *EU-Sanktionen gegen Österreich wieder aufgehoben*, „DESG-Inform” 2000, nr 9/10; *FPÖ ohne Haider verliert*, „DESG-Inform” 2000, nr 9/10; *FPÖ-Verluste im Burgenland*, „DESG-Inform” 2000, nr 11/12; *Haider-Tanne in Brand gesteckt*, „DESG-Inform” 2001, nr 1/2; *FPÖ-Verluste in Wien*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5.

⁴⁸ *Wird Blocher Minister?*, „DESG-Inform” 1999, nr 10/12; *SVP baut Spitzenstellung aus*, „DESG-Inform” 2000, nr 4.

⁴⁹ L. Tuominen (Carl Mars), *The Rise of the Right-wing Populism in Finland: The True Finns*, w: *Die Krise in Europa und die Erfolge des Rechtspopulismus*, Berlin 2012, Rosa Luxemburg Stiftung, s. 61–64.

⁵⁰ *Dansk Folkeparti im Aufwind*, „DESG-Inform” 1999, nr 9. Zob. też: *Dansk Folkeparti – Überraschung bei Kommunalwahl*, „DESG-Inform” 1997, nr 10/12; *Dänische Volkspartei jetzt auch im Folketing*, „DESG-Inform” 1998, nr 2/3; *Fünf Rechtsparteien in Dänemark*, „DESG-Inform” 2001, nr 1/2.

⁵¹ *Neue Partei P.R.O.*, „DESG-Inform” 2000, nr 7/8; *Aus P.R.O. wird SCHILL-Partei*, „DESG-Inform” 2000, nr 9/10; *P.R.O. blieb P.R.O.*, „DESG-Inform” 2000, nr 11/12.

⁵² J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej. Analiza porównawcza*, Toruń 2007, Adam Marszałek, s. 74.

⁵³ A. Moroska, *Prawicowy populizm a eurosceptycyzm (na przykładzie Listy Pima Fortuyna w Holandii i Ligi Polskich Rodzin w Polsce)*, Wrocław 2010, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 118–125.

⁵⁴ A. Doxiadis, M. Matsaganis, *National populism and xenophobia in Greece*, *bmw* 2012, s. 29.

⁵⁵ B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej. Analiza relewancji politycznej*, Toruń 2008, s. 40; zob. J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 17, 21, 23.

⁵⁶ Zob. J. Tomaszewicz: *Ewolucja ideologii faszystowskich po 1945 roku. Zarys problematyki*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2005, tom 28.

⁵⁷ *Von der Weissen Rose zu den REPs*, „DESG-Inform” 1993, nr 8; *Nochmals: von der Weissen Rose zu den REPs*, „DESG-Inform” 1993, nr 9.

⁵⁸ *Bündnis Konstruktiver Kräfte*, „DESG-Inform” 1995, nr 7.

⁵⁹ A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 128; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 69, 85.

⁶⁰ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 73–74; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 58.

⁶¹ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 45, 74, 103.

⁶² J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 21, 52.

- ⁶³ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 102–103.
- ⁶⁴ Tamże, s. 98–99; zob. J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 55–56; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 41. Nieprzypadkowo prawnicy populisci przywiązują dużą wagę do pracy wśród młodzieży. Zob. *Front National de la Jeunesse*, „DESG-Inform” 1988, nr 4; *Junge Republikaner*, „DESG-Inform” 1988, nr 2; *Landesarbeitskreis „Junge Republikaner“ Nordrhein-Westfalen*, „DESG-Inform” 1988, nr 11–12; *Republikanischer Hochschulverband*, „DESG-Inform” 1990, nr 8/9; *Nationaldemokratische Hochschulbund*, „DESG-Inform” 1991, nr 10; 20. *JN-Bundeskongress*, „DESG-Inform” 1991, nr 5; *Republikanische Jugend*, „DESG-Inform” 1993, nr 4; *Freiheitliche Hochschulgruppen*, „DESG-Inform” 1995, nr 9; *Republikanische Jugend ergreift Initiative*, „DESG-Inform” 1998, nr 7/8; *RHV in Heidelberg und Mannheim*, „DESG-Inform” 1998, nr 7/8; *Republikanischer Hochschulverband gegründet*, „DESG-Inform” 1999, nr 1; *Junge Freiheitliche und Jungbayern*, „DESG-Inform” 2001, nr 3/5.
- ⁶⁵ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 104; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 58.
- ⁶⁶ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 102; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 41; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 55–56; zob. N. Fortini i in., *Francia. System polityczny...*, s. 116–117. Problem ten dostrzegala NPP, próbując zaktywizować środowiska kobiece. *Republikanischer Bund der Frauen*, „DESG-Inform” 1996, nr 1/2.
- ⁶⁷ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 22, 27, 34.
- ⁶⁸ Zob. J. Tomaszewicz, *Globalizacja. Z czym się to je?*, „Mat’ Pariadka” 2001, nr 1.
- ⁶⁹ *Volksinitiative für eine vernünftige Asylpolitik*, „DESG-Inform” 1991, nr 1; *Über 100 000 Unterschriften gegen Asylmissbrauch in Zürich*, „DESG-Inform” 1991, nr 7; *Vorschläge des Vlaams Blok zur Lösung des Ausländerproblems*, „DESG-Inform” 1992, nr 7; *Deutsche Liga zur Asylpolitik*, „DESG-Inform” 1992, nr 11; *Republikaner: Ausländerrechtsnovelle bringt nichts*, „DESG-Inform” 1996, nr 5; J.-M. Le Pen, *Krzyk muezina*, „Prawica Narodowa” 1990, nr 2. Zob. A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 137–138; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 60–61, 87.
- ⁷⁰ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 21
- ⁷¹ *Nazis ‚Have Launch Pad‘ in Germany*, *Searchlight*, „The Anti-Fascist Monthly”, lipiec 1989, nr 169.
- ⁷² J.-M. Le Pen, *Nadzieja. Rozważania o Francji i Europie*, Warszawa 1994, Fulmen – Poland, s. 120–128; *Nationalratswahlen in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1987, nr 11; *Rechts hat Vorfahrt in der Schweiz*, „DESG-Inform” 1991, nr 1. W kwestii ekologii NPP nie prezentowała jednak jednolitego stanowiska – o ile niektóre ugrupowania powstawały w opozycji do ruchu ekologicznego, to inne (np. w Niemczech i we Francji) przejmowały jego postulaty. Zob. *Republikaner warnen: Aussereuropäische Wildpflanzen bedrohen Flora und Fauna*, „DESG-Inform” 1993, nr 12; *Republikaner und Unabhängige Ökologen ohne Rustemeyer*, „DESG-Inform” 1996, nr 5; zob. J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 95. O niemieckich konserwatywnych ekologach zob. J. Tomaszewicz, *„Die Faulgrünen belehren”. Eine polnische Stimme zur Entwicklung und Lage der ökologischen Bewegung in Deutschland*, „Ökologie” 1992, nr 2. Najoryginalniejszy ruch powstał we Francji, gdzie tamtejsza partia myśliwych i rybaków wypracowała własną wersję ekologiczmu. Zob. *La Chasseurs’ a la defense des regions*, «Lutte du Peuple», nr 17.
- ⁷³ A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 133; R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 61; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 41; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 90.
- ⁷⁴ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 76–77; A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 135–136; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 25–26, 91–92
- ⁷⁵ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 85; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 41–42.
- ⁷⁶ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 57–60; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 86, 90–92; A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 132–133; zob. J.-M. Le Pen, *Aby ratować nasze swobody obywatelskie*, „Prawica Narodowa” 1990, nr 3; tenże, *Wolność i cnota*, „Słowo Narodowe” 1990, nr 3.
- ⁷⁷ B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 41.
- ⁷⁸ *Republikaner zur Leitkultur*, „DESG-Inform” 2000, nr 11/12; zob. A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 139–140; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 89.

- ⁷⁹ J. Tomaszewicz, *Przeciwko równości i demokracji: Nowa Prawica we Francji*, „Myśl Polska” 1993, nr 21; R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 69–71.
- ⁸⁰ *Neue Partei P.R.O.*, „DESG-Inform” 2000, nr 7–8; *Aus P.R.O. wird SCHILL-Partei*, „DESG-Inform” 2000, nr 9–10; *P.R.O. bliebt P.R.O.*, „DESG-Inform” 2000, nr 11–12.
- ⁸¹ B. Megret, *Jesteśmy jedynymi obrońcami narodu francuskiego*, „Słowo Narodowe” 1990, nr 1; B. Zaremba, *Front Narodowy i jego antagoniści*, „Prawica Narodowa” 1990, nr 4.
- ⁸² *REP gegen Angriffskrieg und Welthilfsspolizei*, „DESG-Inform” 1999, nr 2/4; *Die Republikaner zum Golfkonflikt*, „DESG-Inform” 1991, nr 3.
- ⁸³ C. Pioli, *Recessione e deindustrializzazione in Piemonte*, Turin 1993, Edizioni Vento del Piemonte; *Razzismo o difesa dei propri legittimi interessi?*, Turin 1993, Edizioni Vento del Piemonte; zob. J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 62.
- ⁸⁴ A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 128.
- ⁸⁵ Tamże, s. 133.
- ⁸⁶ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 23, 87; R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 73; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 42; A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 133–134.
- ⁸⁷ Szerzej zob. J. Tomaszewicz, *Liberalowie czy faszyci?*, „Najwyższy Czas!” 2000, nr 14.
- ⁸⁸ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 46, 74.
- ⁸⁹ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 89; zob. J.-M. Le Pen, *Nadzieja. Rozważania o...*, s. 103–119; *Republikaner-Thema „Arbeitsplatz Deutschland”*, „DESG-Inform” 1996, nr 1/2.
- ⁹⁰ J.-M. Le Pen, *Nadzieja. Rozważania o...*, s. 128–138; zob. R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 67; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 42; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 89–90.
- ⁹¹ *Republikaner und politischer Klerikalismus*, „DESG-Inform” 1993, nr 1. Zob. A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 131.
- ⁹² J.-M. Le Pen, *Nadzieja. Rozważania o...*, s. 80–102; zob. R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 55–56; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 87; zob. też: „*Nationalstaaten sind politische und historische Wirklichkeit*” – *Schlierer widerspricht Herzog*, „DESG-Inform” 1996, nr 9/10; *REP-Parteitag: Für Deutschlands Zukunft im 21. Jahrhundert als moderner Nationalstaat*, „DESG-Inform” 1998, nr 10/12.
- ⁹³ S. Vasilopoulou, *European Integration and the Radical Right: Three Patterns of Opposition*, „Government and Opposition” 2011, t. 46, nr 2; zob. *Schweizer Demokraten gegen EG*, „DESG-Inform” 1992, nr 7; *Republikaner beschliessen bundesweite Kampagne gegen Maastricht II und Währungsunion*, „DESG-Inform” 1996, nr 11/12; *Themen des Jahres: EURO und Zuwanderung*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *73% für Volksabstimmung über EURO*, „DESG-Inform” 1997, nr 1; *REP: Eiertanz um Euro beenden!*, „DESG-Inform” 1997, nr 6; *Auch DSU gegen Euro*, „DESG-Inform” 1997, nr 6; *Montagsdemo gegen Euro*, „DESG-Inform” 1997, nr 6.
- ⁹⁴ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 62–66. Stąd liczne, choć na ogół nieudane, próby ponadnarodowej współpracy europejskiej. *Die Rechten im Europarlament*, „DESG-Inform” 1994, nr 10; *Patrioten aller Länder, vereinigt Euch!*, „DESG-Inform” 1997, nr 10/12.
- ⁹⁵ *Flämische Volksbewegung fordert unabhängiges Flandern*, „DESG-Inform” 1991, nr 6; *Vlaams Blok für ein unabhängiges Flandern*, „DESG-Inform” 1999, nr 10/12. Zob. B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej...*, s. 50; J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 41–42, 50.
- ⁹⁶ A. Moroska, *Prawicowy populizm...*, s. 144.
- ⁹⁷ U. Altermatt, *Narodowy populizm w Europie Zachodniej*, „Znak” 1993, nr 10.
- ⁹⁸ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych...*, s. 24.
- ⁹⁹ S. Cholewiak, *Nacjonalizm w partiach zachodniemieckich: (CDU, CSU, SPD, FPD w latach 1949–1974)*, Warszawa 1984, bw, s. 189–191; H.F. Sporoń, *W poszukiwaniu historycznej prawdy*, Lublin 2004, GRAMMA, s. 89.

- 100 J. Tomaszewicz, *Faszyzm? Populizm? Liberalizm?*, „Sprawy Polityczne” 2002, nr 17/18.
- 101 A. Breivik, *2083: A European Declaration of Independence* [online], s. 1396.
- 102 Tamże, s. 812–838, 1065–1118, 1334–1341.
- 103 Tamże, s. 1398.
- 104 Tamże, s. 1356.
- 105 Tamże, s. 652.
- 106 Tamże, s. 1357.
- 107 Tamże, s. 1356.
- 108 Tamże, s. 1237, 1355, 1367, 1374.
- 109 Tamże, s. 661, 666, 1363.
- 110 Tamże, s. 1307.
- 111 Tamże, s. 1361.
- 112 Tamże, s. 1403.
- 113 Tamże, s. 1361.
- 114 Tamże, s. 1360.
- 115 Tamże, s. 817, 1353.
- 116 Tamże, s. 1363.
- 117 Tamże, s. 1380.
- 118 Tamże, s. 1361.
- 119 Tamże, s. 1307.
- 120 Tamże, s. 674.
- 121 Tamże, s. 1324–1334.
- 122 Tamże, s. 676.
- 123 Tamże, s. 1403.
- 124 Tamże, s. 1136–1137.
- 125 Tamże, s. 1130–1136.
- 126 Tamże, s. 1235, 1361.
- 127 Tamże, s. 1386.
- 128 Tamże, s. 1403.
- 129 Tamże, s. 343.
- 130 Tamże, s. 1169–1179.
- 131 Tamże, s. 1168–1169.
- 132 Tamże, s. 1357.
- 133 Tamże, s. 1200.
- 134 Tamże, s. 1259, 1384–1385.
- 135 Tamże, s. 1368–1373.
- 136 Tamże, s. 1215.
- 137 Tamże, s. 12–25, 30–37, 364–375.

- ¹³⁸ Tamże, s. 28-30, 343–356.
- ¹³⁹ Tamże, s. 60–279, 710–716.
- ¹⁴⁰ Tamże, s. 417–611, 723–731, 762–763.
- ¹⁴¹ Tamże, s. 280–283, 308–312.
- ¹⁴² Tamże, s. 313–328.
- ¹⁴³ Tamże, s. 744, 1355.
- ¹⁴⁴ Tamże, s. 1196, 1308–1312.
- ¹⁴⁵ Tamże, s. 1409.
- ¹⁴⁶ Tamże, s. 753–758.
- ¹⁴⁷ Tamże, s. 1316–1323.
- ¹⁴⁸ Tamże, s. 1368.
- ¹⁴⁹ Tamże, s. 1195.
- ¹⁵⁰ Tamże, s. 751.
- ¹⁵¹ Tamże, s. 1409.
- ¹⁵² Tamże, s. 1195.
- ¹⁵³ Tamże, s. 403–407.
- ¹⁵⁴ Tamże, s. 1196–1198.
- ¹⁵⁵ Tamże, s. 376–380, 695–696.
- ¹⁵⁶ Tamże, s. 746.
- ¹⁵⁷ Tamże, s. 749.
- ¹⁵⁸ Tamże, s. 1188.
- ¹⁵⁹ Tamże, s. 1386.
- ¹⁶⁰ Tamże, s. 750.
- ¹⁶¹ Tamże, s. 1188.
- ¹⁶² Tamże, s. 752.
- ¹⁶³ Tamże, s. 742.
- ¹⁶⁴ Tamże, s. 1188.
- ¹⁶⁵ J. Tomaszewicz, *Strategia oporu niekierowanego w wojnie asymetrycznej*, „Przegląd Geopolityczny” 2009, t. 1; tenże, *Zło w imię Dobra. Zjawisko przemocy w polityce*, Warszawa–Bielsko-Biała 2009, Wydawnictwo Szkolne PWN, (rozdział pt. *Samotny Wilk*).
- ¹⁶⁶ *Wybrane aspekty bezpieczeństwa*, J.J. Piątek, R. Podgórzńska (red.), t. 2, Szczecin 2007, Print Group.
- ¹⁶⁷ G. Casseri, *A Traditionalist, but the explanation lies elsewhere*, [online] <http://traditionalistblog.blogspot.com/2011/12/gianluca-casseri-traditionalist-but.html> [dostęp: 14 XII 2012].
- ¹⁶⁸ Taki charakter miał choćby terroryzm protestanckich lojalistów w Ulsterze. J. Tomaszewicz, *Europa wobec zagrożenia terroryzmem*, w: *Europa unii i federacji*, K. Ślusarek (red.), Kraków 2004, Historia Jagellonica, s. 439, 446.
- ¹⁶⁹ Zob. np. T. Gabiś, *Raport o wojnie w Iraku (rozdział zatytułowany Rewolucyjni neokonserwatyści czyli nowa imperialna prawica)*, „Stańczyk” 2003, nr 38/39; Ł. Świącicki, *Interpretacje Leo Straussa w Polsce*, „Pro Fide Rege et Lege” 2012/2013, nr 70.